

Zo súkromného archívu básnika PAVLA JANÍKA

VOJTECH MIHÁLIK

Zákonitosti verša

Stručne si pohovoríme o rytme a rýmoch. Môžem vám podať len základné informácie – na vás záleží, ako si ich osvojíte v praxi. Ani atlét, ani básnik sa nezaobíde bez sústavného tréningu. Ak sa chcete dostať ďalej, musíte mať tajomstvá viazaného verša v malíčku. Preto si robte domáce cvičenia a v nich uplatňujte všetky poučky, o ktorých bude reč nižšie; to ešte nie je poézia, ale je to technická príprava, nevyhnutná pre vznik poézie

O rytme

Keď sa pozrieme na obraz alebo sochu, môžeme ich obsiahnuť jediným pohľadom. Ale na vypočutie hudobnej skladby, na prečítanie knihy potrebujeme určitý čas. Všimnime si, ako sa tento čas člení na pravidelné celky, ako sú organizované podľa prízvukov. Hovoríme, že skladba alebo báseň má svoj rytmus. Ak sa učíte tancovať, viete, že iný rytmus má valčík, iný foxtrot a iný zasa samba. Na tento rytmus vás nikto nemusí upozorňovať – rozpoznáte ho sami, keď počujete prvé takty skladby. A viete vopred, že až do konca skladby sa tento rytmus nezmení. Hudobný rytmus je daný taktom, v poézii taktu zodpovedá **stopa** – najmenšia rytmická jednotka.

Prečítajte si nahlas túto vetu:

Padá zlaté slnko za vysokú horu.

Čo počujete? Počujete, že sa tu strieda prízvučná slabika s neprízvučnou a že sa to opakuje 6-krát. Vo vete, ktorá sa tak stáva dvanásťslabičným veršom, sú prízvuky na každej nepárnej slabike, teda na prvej, tretej, piatej atď. Je to v súlade s pravidlom, že v slovenčine je prízvuk **vždy na prvej slabike slova**; v predložkových spojeniach (náš príklad: **za vysokú**) sa prízvuk presúva **vždy na predložku**. Pri dlhších slovách sú vedľajšie prízvuky aj na tretej, piatej, prípadne siedmej slabike; tieto prízvuky sú z hľadiska verša rovnocenné s prízvukom hlavným.

Máme teda pred sebou verš, zložený zo šiestich dvojslabičných stôp; každá stopa sa skladá z prvej slabiky prízvučnej a z druhej neprízvučnej. Uvedený verš si graficky označíme takto:

x' x / x' x / x' x / x' x / x' x / x' x

príčom x' znamená prízvučnú a x neprízvučnú slabiku. Zapamätajte si, že je to **rytmus trochejský**. Je to základný a najprirodzenejší rytmus našej poézie, častý najmä v ľudových piesňach.

Pridajme teraz za začiatok tohto verša jednu neprízvučnú slabiku:

Už padá zlaté slnko za vysokú horu.

Čo sa stalo? Vznikol nám trinásťslabičný verš. Prízvuky v jednotlivých slovách síce zostali na svojich miestach, ale z hľadiska verša ako celku sa posunuli z nepárnych na párne slabiky. Slovo „už“ je to akosi nápoved'ou k zmenenému charakteru verša. Takého jednoslabičné slovo na začiatku trochejského verša sa volá **predrážka** a celý verš **trochej s predrážkou**. V slovenčine je takto organizovaný verš plnohodnotnou náhradou za klasický **jamb**, ktorého základným pravidlom sú prízvuky na párnych slabikách verša.

Na začiatok pôvodnej vety teraz pridajme nie neprízvučnú, ale prízvučnú slabiku:

Zapadá zlaté slnko za vysokú horu.

Vidíme, že prvá stopa sa zmenila na trojslabičnú, pričom prízvuk je na prvej slabike, a druhá a tretia slabika sú neprízvučné; zvyšok verša sa rytmicky nezmenil. Tento typ verša nazývame **daktylo-trochejský**; je to verš v praxi rovnocenný trocheju s predrážkou a možno ho s ním ľubovoľne zamieňať. Jambický a daktylo-trochejský rytmus rozvinul najmä Hviezdoslav a dodnes je najčastejším rytmom našej poézie. Predstavuje už vyššiu formu umelého básnictva.

A napokon premeňme dvojslabičné stopy na trojslabičné:

Zapadá slniečko za horu vysokú.

Dostali sme dvanásťslabičný verš, ale sú v ňom len 4 stopy, ktoré možno vyjadriť takto:

x' xx / x' xx / x' xx / x' xx

Každá stopa má tri slabiky, prvú prízvučnú a dve neprízvučné. **Je to daktyl**. S daktylským rytmom sa stretávame najčastejšie v poézii symbolistov, v Kostrovej básni Ave Eva a v niektorých prekladoch francúzskeho verša, nazývaného alexandrín.

Poznáme už teda tri základné druhy rytmu našej pohviezdoslavovskej poézie: trochej, jamb (daktylo-trochej) a daktyl. Existujú, pravdaže, aj iné rytmy, ale tie nateraz nie sú pre nás dôležité, niektoré z nich sú v slovenčine nepoužiteľné.

Keď spojíme niekoľko riadkov (veršov), dostaneme strofu (slohu). Najčastejšie sa vyskytujú strofy štvorveršové. Rozmer verša je daný počtom jeho stôp; u nás sa obyčajne pohybuje v rozmedzí troch až šiestich stôp. Najmä spočiatku sa učte prísne dodržiavať princípy, ktoré si zvolíte. Ak teda začnete písať báseň v trochejskom rytme, ak si zvolíte napr. päťstopový verš a štvorveršovú strofu, rešpektujte tieto pravidlá až do konca básne. Tú istú skladbu predsa nemôžete tancovať najprv ako polku, a potom ako valčík.

V rytme básne počúvame tlkot jej srdca. Rytmus jej vdychuje život, pomáha vytvárať atmosféru, vnucuje ju do čitateľovej pamäti, obohacuje jej výrazový register. Kto si nevypestuje zmysel pre rytmus poézie, uviazne na plytčine.

O rýme

Teraz si pohovoríme o dôležitej zložke sylabotonickej poézie, o rýmoch. Rým nemožno chápať len ako nejakú básnickú ozdobu; je organickou súčasťou verša, vyrastá z jeho zmyslu a rytmu a korunuje ho. Preto práci s rýmami musíme venovať maximálnu pozornosť.

Prečítajme si štvorveršovú strofu:

**Keby šťastie prišlo, keď my chceme,
keby láska vzbĺkla na rozkaz,
nebolo by šťastia v tepnách zeme,
ani lásky nebolo by v nás.**

Z predošlého výkladu už vieme, že tu ide o päťstopové trochejské verše, pričom posledná stopa druhého a štvrtého verša je neukončená: má len jednu slabiku. Desaťslabičný verš sa strieda s deväťslabičným. Všetky verše sú zakončené rýmom (chceme – na rozkaz – zeme – v nás), ale všimnime si, že sa navzájom rýmujú len tie verše, ktoré sú rytmicky – a teda aj počtom slabík – úplne zhodné.

Mohli by sme pri zachovaní daného rytmu rýmovať desaťslabičný verš s deväťslabičným? Skúsme si napísať prvé dva verše takto:

Keby šťastie prišlo, keď my chceme,

keby láska vzbĺkla zo zeme...

Vidíme, že je tu zvuková zhoda hlások na konci oboch veršov, mal by to teda byť rým. A predsa tu čosi podstatné nesúhlasí – je to rozloženie prízvukov. V rýmovom slove prvého verša (chceme) je prízvuk na slabike „chce-“ a slabika „-me“ je neprízvučná. Zakončenie druhého verša tvorí trojslabičný celok „zo zeme“, lebo predložka strháva na seba prízvuk – a tak hlavný prízvuk je na slabike „zo“ a vedľajší na slabike „-me“. Prízvuky v rýmujúcich sa slovách sú teda v príkrom rozpore – takýto rým nie je možný.

Rým teda neznamená len zvukovú zhodu hlások na konci veršov, ale je podmienený aj zhodou prízvukov. Z toho vyplýva praktické poučenie pre celú pohviezdoslavovskú poéziu: nemožno rýmovať dvojslabičné slovo s trojslabičným alebo jednoslabičné s dvojslabičným. Zato však možno rýmovať dvojslabičné slovo nielen s dvojslabičným, ale aj so štvorslabičným a jednoslabičné s trojslabičným. **Rýmujeme výlučne párnoslabičné slová s párnoslabičnými** (slovo „chceme“ v našom prípade môžeme rýmovať takto: chceme – zeme – nezadrieme – poobnovujeme; z toho vzniká tzv. **ženský rým**, označovaný veľkými písmenami zo začiatku abecedy: A, B, C atď.). **Nepárnoslabičné slová rýmujeme výlučne s nepárnoslabičnými** (v našom prípade: v nás – čas – na rozkaz a pod.; dostávame tzv. **mužský rým**, označovaný malými písmenami: a, b, c atď.). V tomto smere najmä začiatočníci robia mnoho závažných chýb, možno pod vplyvom štúrovskej poézie, ktorá nebola budovaná na prízvukovom základe. V starších učebniciach sa nesprávne uvádza rým v trojslabičných slovách typu „ozvena – znamená“ ako rým ženský. V trojslabičných slovách treba zásadne rýmovať najmenej dve slabiky (nestačí napr. „ozvena – sklamaná“, ale z rozloženia prízvukov je zrejmé, že ide o rým mužský.

Ak sa rýmujú dva susedné verše, hovoríme o rýme **združenom**; ak sa rýmuje prvý s tretím a druhý so štvrtým, ide o rým **striedavý**; a ak sa rýmuje prvý verš so štvrtým a druhý s tretím, máme pred sebou **rým obkročný**. V našej ukážke ide teda o rýmy striedavé, ktoré môžeme označiť: AbAb.

Veľmi dôležitá je otázka **kvality** rýmov. Zarýmujme si: žena – pena – stena, alebo milujem – pracujem – venujem. Z rytmického hľadiska sú to rýmy správne a predsa cítime, že sú slabé, ošúchané. Sú to tzv. **gramatické rýmy**, ktorým sa dobrá poézia vyhýba. Slová v rýmových pozíciách majú rovnaký gramatický tvar: v prvom prípade je to prvý pád podstatného mena ženského rodu, v druhom prípade je to prvá osoba jednotného čísla slovesa. Ale skúsme rýmovať takto: žena – sklená – neznamená, alebo: milujem – záujem. Tu už ide o rýmy silné a pekne vypracované. Prečo? Preto, lebo sme do rýmových pozícií položili slová, ktoré sú **gramatické celkom odlišné**. Aby bol rým dobrý,

musíme teda **dbať o zhodu hlások a prízvukov a o nezhodu gramatických tvarov**. Gramatický rým je prípustný len v takých prípadoch, keď nejde o rovnoslabičné slová. Ak rýmujeme dvojslabičné slovo so štvorslabičným alebo jednoslabičné s trojslabičným, je možné rýmovať aj takto: žena – Filoména; sklená – obnovená, alebo: viem – milujem.